

Mohos Nagy Éva

A debreceni operatársulat születése és fejlődése
*(Tréfás Györgynek, az operatársulat örökös tagjának
80. születésnapja alkalmából)*

Tréfás György neve 1957-ben szerepelt először a Csokonai Színház műsorplakátján. Puccini: Tosca c. operájában Sciarrone kevésbé jelentős szerepét énekelte. Hangi adottságai és tehetsége révén azonban hamar főszerepeket kapott. Bár sokszor szerepelt Debrecenen kívül, mindvégig ragaszkodott városunkhoz. Így ő lett az operatársulat leghosszabb pályát befutó tagja, aki több mint 52 évig szolgálta a zenés színházat. S ha kezdetben fejlődését pályatársai, karmesterek, énekesek, rendezők, koreográfusok, korrepetítorok díszlet és jelmeztervezők, balett- és énekkari tagok segítették, akkor utóbb az ő példája játszott közre kollégái eredményeiben. Együttes munkájukkal teremtették meg azt, ami ma a debreceni opera-együttest jelenti mind a városnak, mind az országnak. Tréfás György neve elválaszthatatlan a debreceni opera-együttes működésétől és sikereitől. 80. születésnapja jó alkalmat kínál arra, hogy a debreceni operajátszás történetére emlékezzünk.

A napjainkban természetesnek tűnő debreceni operaélet hosszú és küzdelmes fejlődés eredményeként született meg. Az első operaelőadást a városban 1802-ben tartották – „A Contractus vagy az elátkozott völegények” című darabját játszották¹ – de folyamatos operaéletről sokáig nem hallunk. Az időszakosan Debrecenben működő társulatok közül kiemelkedik Reszler István együttese, amely az 1861-ben létesített Péterfia utcai kőszínházban játszott több évig. Ahová „nem csak Kalliope és Melpomene költözött be, de benne a népszínművek mellett a dalművek is gondos ápolásban részesültek, mi a város zenei irányítására jótékony hatású volt s az opera-zene csakhamar kedvelté, népszerűvé vált. Reszler igazgatása alatt az opera alig remélt föllendülésnek indult; három év alatt 45 dalmű hozatott színre; majd midőn a városi állandó színház [a mai Csokonai Színház] fölépült és 1865. október 7-én megnyitotta s előbb Reszler, majd a következő évben az intendatura vette át a vezetését: a dalmű előadás városunkban talán soha vissza nem térő fénykorát élte! Az intendatura megszüntével az operai előadás is hanyatlásnak indult s operánk s népszínmű énekesaink tagjai s korunk legjelentékenyebb magyar énekesei (Odry Lehel, Blaha Lujza stb.) a Nemzeti Színházhoz szerződtek.”²

1910-től újra megpezsdült az operaélet a városban. Ennek élénkítésére 1920-tól Kardoss Géza, a Csokonai Színház igazgatója önerőből bemutatott előadásokkal, operákkal, budapesti operaénekesek vendégszereplésre való meghívásával próbálkozott.

1 Lásd M. Lázár Magda, A debreceni opera története. In: Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig. Szerk.: Breuer János. Debrecen 1975. 301 lap.

2 Drumár János: A Debreceni Zenede története. 1862-1912. Kiadja a Debreceni Zenede 1913.

Az opera műfaja egyre jobban meghódította Debrecen közönségét. 1934 egyik idegenforgalmi nevezetessége volt az öreg Kollégium udvarán 25 000 néző által megtekintett Hány János előadás. A daljáték száztagú zenekarának alapját a MÁV Filharmonikus Zenekar képezte, amit megerősítettek a Zeneiskola Tanáraival, felsőbb osztályos növendékeivel és a 11. hajdúezred zenekarával. Az előadást Ferencsik János vezényelte, és esténként 6000 főnyi közönség látta, hallgatta.

1937-ben Horváth Árpád színikazgató így nyilatkozott a Debreceni Színház c. újság első számában: „A legkomolyabb zene is közelesen helyet kap a Csokonai Színház játékrendjében, híven azokhoz a magasrendű célkitűzésekhez, amelyekkel a Csokonai Színház új rezsimje elindult.” Ígétét betartotta. Olyan operákat mutatott be az operairodalom remekeiből, amelyek Debrecenben korábban még nem kerültek színre. Elsőként Kodály Székelyfonó-ját mutatták be. A 120 tagú kórust 56 tagú zenekar kísérte. „Honnan vette ehhez a Székely fonó előadáshoz Horváth Árpád a megfelelő zenei erőket? Nos, részben a saját kitűnő társulatából, részben pedig megkereste a méltó munkatársakat, a város kiemelkedő tényezőinek sorában, bebizonyítva, hogy a vidéki színháznak nem kell mindjárt a fővároshoz fordulnia, ha valami nagyot akar produkálni... A zeneiskolának országos viszonylatban is elsőrendű énekpedagógusa, Hoór Tempis Erzsébet tanította be a Székely fonó magánszólamát a szereplőknek, mégpedig olyan bámulatos művészi eredménnyel, hogy nincs az a híres operai korrepetitor, aki ne lehetett volna büszke ilyen tökéletes zenei beállításra. Hasonlóképpen párját ritkító betanító munkát végzett az opera rendkívül nehéz kórusrészét vállaló Szent László Dalegylet karvezetője, Kollentz Rezső”³ A szezon végén a teljes anyagi csődbe jutott kiváló direktor még nem tudta, hogy örökre búcsút kell vennie a Csokonai Színháztól.

Horváth Árpád kényszerű távozása után, 1938-tól az Operaházból meghívott vendégművészek szereplése mind általánosabb – és egyre költségesebbé vált. Rendszeres operai élet, következetes színvonalemelés, hosszú távra szerződötetett, Debrecenben letelepített énekművészek alkalmazása csak évtizedek múltán valósulhatott meg.

1945 után, amikor az ország gazdasági újjáépítésének terve útjára indult, Kodály is megfogalmazta a zenei újjáépítés tervét. Fontos célként jelent meg az ország kulturális életének, Budapest mellett más városok zenei intézményeinek kiépítése és fejlesztése. Budapesten megalakult a Gördülő Opera, amely az ország kulturálisan elmaradott településein népszerűsítette a műfajt, és az 1950-es évekig tartó debreceni vendégjátékaival megteremtette az állandó debreceni operajátszás alapjait. A jelentkező kulturális igény kielégítésére, koncertezésre, operajátszásra képes zenei együttesek, önálló koncertzenekarok alakultak a vidéki színházakban. 1952-ben Debrecenben is megalakult az önálló operatársulat. Első előadása Rossini A sevillai borbély c. operája volt, amit 1952. november 14-én Sátoraljaújhelyen mutatott be. A Csokonai Színház vezetői fontos célnak tartották a vidék kulturális igényeinek kiszolgálását, a Debrecentől távol élő emberek művészeti nevelését és formálását. Ennek érdekében nagyon sok tájelőadást játszottak, nemcsak a megyehatáron belül, de Tatán, Sátoraljaújhelyen, Győrben, Salgótarjánban, Pécsen, Szolnokon, Miskolcon, Békéscsabán és még más helyeken is. Az operatársulat a Gördülő Operával kötött megállapodás alapján az ország észak-keleti régióját látta el. A társulat tagjai a Gördülő Opera vagonjaival utaztak, és a vagonokban aludtak.⁴

3 Debreceni Színház, 1937. XII.18.

4 Tréfás György emlékei alapján

A Debreceni Opera alapítása és országos rangra emelése kiemelkedő tehetségű művészek nevéhez fűződik. Rubányi Vilmos karmester, Blum Tamás karmester-fordító, Vámos László és Horváth Zoltán rendezők neve ma is emlegetett operaesték emlékét idézik.

Az 1952-ben megalakult debreceni operatársulat Blum Tamás irányításával 1953–1958 között 15 művet mutatott be. Blum elévülhetetlen karmesteri érdemei mellett a magyar nyelvű operajátszás fejlesztésén is dolgozott. Költőként megtalálta a magyar nyelv és az operaáriák, recitativok művészi ötvözetét. A mai napig élvezettel éneklük az általa fordított operákat (Anyegin, Rigoletto, Othello, Trisztán, Pelléas stb.). Debreceni működése után a Zürichi Opera karmestere volt haláláig.

Rubányi Vilmos, a legendás híró karmester, Budapest, Szeged és Miskolc után lett a Debreceni Csokonai Színház zeneigazgatója. Működése alatt az operatagozat szárnyalt. Mint kitűnő muzsikusként tudta, hogy kiváló előadások csak társulatépítés eredményeként szülehetnek. 1964-ben ő szerződtette Kertész Gyulát operarendezőnek, akinek személyében valódi tehetséget talált. Kertész egyike volt azon öt fiatal muzsikusként, akik az Oláh Gusztáv és Nádasdy Kálmán által alapított opera-rendező szakon végeztek a Zeneakadémián. Rendezései mély tisztelettel szolgálták a zeneszerző akaratát és az operadramaturgiát. Nagy gonddal válogatta az operaénekes gárdát is. Vezető énekesei közül Balogh Éva, Marsay Magda, Czákó Mária, Hankiss Ilona, Varga Magda, Tibay Kriszta, Virágos Mihály, Gázsó János, Oszvald Gyula, Bartha Alfonz, Korondi György, Karnausz Tibor, Csongor József, Tréfás György, Tóth József, Bán Elemér és Neményi Lili neve emelkedik ki.⁵ Ehhez az együtteshez csatlakozott 1957-ben Tréfás György. Évente 3–4 bemutatót tartottak, a legnépszerűbb operákat tartották műsoron. Minden szerepet kettős, vagy hármas szereposztásban énekeltek, így lett Debrecennek repertoár operája a Csokonai Színházban.

Szendró József igazgatása alatt a Csokonai Színház vezető művészei sokáig az Aranybikában kaptak otthont. Az 1968-ban megépült a Színház az utáni nagy vonzerőt jelentett a frissen végzett színészek, énekesek, számára. Az operaegyüttes tagjai szoros, közeli munkaviszonyba kerültek egymással, együtt töltötték napjaikat, ezért a rendezők és karmesterek is nagyon jól ismerték a társulat tagjait. Tudták, ki mennyi terhelést bír, milyen lelki beállítottságú, milyen zenei és énektechnikai tudása van. Ez tette lehetővé, hogy olyan szereposztásokat készítsenek, amelyek kitűnő előadásokat eredményeztek, elősegítve a fiatalok igazi művésszé érését. Az opera-együttes összekovácsolódásának és növekvő hírének következményeként a Magyar Televízió legelső színházi közvetítésében, 1958. május 22-én Mozart: Varázsfuvola c. operájának debreceni előadását láthatta az ország akkor még kisszámú előfizetője.

A színház vezetőségéhez nem csak művészek tartoztak. H. Péteri Nikola – a legendás művészeti titkár – a színház iránt érzett mélységes szerelemmel és a művészek tiszteletével, segítségével évtizedeken keresztül szolgálta Tháliát. Személyiségét mindenki megismerheti, aki belenéz az általa vezetett, ma már muzeális értéknek számító, kézzel írt próbakönyvekbe, amelyek a színházban uralkodó rendről és művészi fegyelemről tanúskodnak.

5 Neményi Lili Horváth Árpád felesége volt, aki díjat alapított, amivel a mai napig megjutalmazták az évad legjobb énekesét a Csokonai Színházban.

A modern operák felkutatása és bemutatása terén az operatársulat megelőzte az Állami Operaházat, amikor 1966-ban játékban, énekstílusban, rendezésben egyaránt új eszközöket követelő művet mutattak be, Kurt Weil – Bertolt Brecht: Mahagonny c. operáját. Az előadás a legsikerültebb magyarországi Brecht bemutatók közé tartozott. A huszadik században írt külföldi operák mellett – Menotti, Britten, Williamson – színre kerültek magyar szerzők, Friss Gábor, Csenki Imre és a Debrecenben élő Pongrácz Zoltán operái is.

1972-től, a Magyar Rádió rendszeres közvetítéseinek hatására, a debreceni énekeseket mind az ország zeneszerető közönsége, mind a magyar operaélet szaktekintélyei is megismerték. Vendégszereplésekre szóló meghívást kaptak az Állami Operaházba és Magyarország több színházába. Az opera együttes vezető énekesei közül – művésztük elismeréseként – többen kaptak Liszt díjat. Megszűnt Budapest zenei egyeduralma.

1965-ben – Tréfás György pályafutásának első nagy sikerét hozva – az opera tagozat egyik kiemelkedő vállalkozásaként bemutatták Bartók: A kékszakállú herceg vára c. operáját. Az előadást Rubányi Vilmos vezényelte és Kertész Gyula rendezte, Judit szerepét Tibay Kriszta énekelte. A produkciót nem csak a Minisztérium nívódíjával jutalmazták, de a két főszereplőt meghívták Belgiumba is, ahol Bartók operáját ők énekeltek először – nagy sikerrel. Rubányi Vilmos ezzel az előadással ünnepelte pályafutásának 40. évfordulóját, és ekkor kapta meg az Érdemes Művész címet. Tréfás egyébként 25 éven keresztül egyedül énekelte Kékszakállú szerepét. Kertész rendezése után, 25 év múlva Vámos László rendezte meg a Kékszakállút. Ezzel ünnepelték meg a Csokonai Színház 125 éves jubileumát.

Rubányi Vilmos halála után a színház fiatal tehetséges karmestere, Szabó László vette át az operatagozat zenei vezetését. Zeneigazgatói szobáját Rubányi Vilmos szobának nevezte el, így is tisztelegve az iskolateremtő karmester emlékének. Szabó László, és az ereje teljében lévő operarendező Kertész Gyula, a Rubányi Vilmos által eltervezett úton építette tovább a társulatot. Minden évben két új operabemutatót és két felújítást tartottak. Az operaénekes állomány 16–17 tagból állt, és olyan hozzáértéssel válogatták és tanították a fiatal énekes-utánpótlást, hogy minden opera minden szerepét „le tudtak kettőzni”, így soha, vagy nagyon ritkán kellett vendéget hívni. A dupla szereposztás megengedte az operák nagy szériában (25–40 előadásban) való játszását.

Az operaelőadások népszerűek és szeretettek lettek a városban, kialakult a színház operalátogató törzsközönsége. Elsősorban Verdi, Puccini, Donizetti, Rossini legnépszerűbb operáit játszották, de kuriózumként bemutattak modern operákat is, pl. Petrovics Emil C'est la guerre, valamint Lysistrate c. műveit. (Utóbbit egyenes adásban közvetítette a televízió.) Nagy gondot fordítottak a közönség nevelésére is. A Kodály-bérlet keretében vasárnap délelőttönként ifjúsági operaelőadásokat tartottak. Folytatták az operatagozat hagyományos kulturális misszióját. Minden hétfőn tájelőadásokra indultak a megye kultúrházaiba, majd a közönséget hozták be buszokkal a Csokonai Színházba. A zenés darabokat az operatagozat külön erre a műfajra szakosodott részlege játszotta. Ide tartoztak az évente bemutatott egy vagy két nagyoperett és a könnyebb zenés játékok. A közönség rajongott az operettekért, ezért szombaton és vasárnap rendszeresen két előadást tartottak. Nem volt ritka, hogy egy operett 50 vagy akár 100 előadást is megért.

Az opera és a zenés műfaj elengedhetetlen résztvevője a jó balettkar. A színház 6 pár táncost alkalmazott, akik között természetesen voltak szólisták, de esténként táncolták a kari feladatokat is. Szakmai tudásuk olyan magas volt, hogy önálló táncjáték bemutatók-

ra is sor került. Csak néhány közülük: 1962-ben Dante D' Ambrosi: Efezusi özvegy, 1964-ben Manuel de Falla: A háromszögletű kalap, 1973-ban Rimszkij-Korszakov: Seherezádé, 1990-ben Bartók: A csodálatos mandarin és sok más darab.*

Az operatársulat magyar nyelven játszott. A zenedrámák közvetítője a szöveg. Debrecen és a vidék közönsége igényelte a magyar nyelvű előadásokat. Kertész Gyula, aki hosszú éveken át meghatározó művésze, rendezője volt a társulatnak, nagy gondot fordított arra, hogy minden ember számára érthetővé és elsősorban színpadi műfajjává tegye az előadásokat. Az volt a véleménye, hogy az énekesnek jó színésznek is kell lennie, ezért kiemelt figyelmet fordított az énekelt szöveg érthetőségére.

Akit az idén ünneplünk, Tréfás György, mestere volt az érthető szövegmondásnak. Minden fekvésben tisztán ejtette a hangzókat és a kifejezés érdekében, értelmezve deklamálta szerepeit. Kivételes adottságai, színészi ereje, sötét színű gyönyörű hangszíne, széles hangterjedelme, ugyanakkor átütő hangereje kivívta az énekes társadalom és az egész ország elismerését. Parádés szerepei közé tartoztak az operairodalom legnagyobb basszus szólamai, amelyek közül a teljesség igénye nélkül csak néhányat tudunk megemlíteni: Beethoven: Fidelio – Rocco, Mozart: Szöktetés a szerájból – Ozmin, Rossini: A sevillai borbély – Basilio, Bartók: A kékszakállú herceg vára – Kékszakállú herceg, Verdi: Nabucco – Zakariás, Mozart: A varázsfuvola – Sarastro, Gounod: Faust – Mefiszto. És feltétlenül meg kell említenünk egy különleges „szoknyaszerepet”, amelyet Magyarországon mind a mai napig csak ő énekelt: Donizetti: Vivát Mama – Agata.

Tréfás György szakmai és életpályája kiemelkedő példája a művész követendő zenei és társadalmi szerepvállalásának. Művészi szerepvállalása mellett meghatározó egyénisége volt Debrecen zenei és művészi életének. A Csokonai Színházban énekelt szerepei, külföldi vendégszereplései mellett rendszeresen részt vett a színház tájékoztatóiban, így a vidéken élő emberek is megismerhették és megszerették személyét és rajta keresztül az operai műfajt. Hosszú éveken keresztül tagja volt a Csokonai Színház Igazgató Tanácsának. Emberi és művészi súlyát latba vetve harcolt a művészek társadalmi elismertségéért, életszínvonaluk javításáért, panaszuk orvoslásáért. Megkapta a Magyarországon adható majdnem minden művészi díjat, érdemes, majd kiváló művész lett. Megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Aranykeresztjét, a Liszt díjat. Debrecen város díszpolgára, a Csokonai Színház Örökös Tagja, a Halhatatlanok Társulatának tagja lett. Németországban az NDK. Kulturális Arany Érdemrendjét és a Düsseldorf-i Parlament Elnökének ajándékérmét kapta.

Miután a sikeres akkreditáció eredményeként 2008-ban a Debreceni Egyetem Zene-művészeti Karán is elindult az opera mesterképzés, Tréfás György élete és művészi pályája példaként szolgál az énekművész hallgatók számára.

* A balettársulat történetéről ld. Tóth Dénes: A balétoctól a mozgásszínházig. Táncművészet a debreceni Csokonai Színházban. Debreceni Szemle 2008/2. szám. (Szerkesztő megjegyzése.)